

Харкова, однак справа вже тривалий час не зрушується з мертвої точки.

Розглядаючи краєзнавство як важливий засіб збереження багатомістових культурних традицій українського народу, доцільно звернути увагу на сучасний стан пам'яткоохоронної роботи. Незважаючи на певні зусилля, в Україні досі не вироблена загальна концепція пам'яткоохоронної діяльності, відсутня необхідна для цього законодавча і нормативна база. Невиправдано повільно просувається вперед і підготовка "Зводу пам'яток історії та культури" (цього року побачив світ лише перший том, присвячений Києву). Складається враження, що ряд органів місцевого самоврядування вже втратили до цього видання свій інтерес. Разом з тим, нігілістичне ставлення до пам'яток відгукнеться в майбутньому не лише численними втратами культурної спадщини, а й негативними відворотними процесами в суспільній свідомості.

Яскравим прикладом цього може служити наше ставлення до генеалогії, яку ми тривалий час розглядали лише як допоміжну історичну дисципліну. Останнє призвело до того, що сучасне покоління, як правило, не знає своїх предків далі третього-четвертого коліна, не має змоги пишатися їхнім славним минулим.

Знаменний час Українського державотворення тісно пов'язаний з пробудженням у мільйонів наших співвітчизників спільного інтересу до минулого рідної батьківщини. В системі історичного пізнання особливе місце посідають дослідження минулої і сьогоденних перетворень кожного великого і маленького міста, селища, села, хутору, кожного регіону. Саме вони є своєрідною точкою опори у просторі сучасного історичного буття. Завдяки зусиллям дослідників, об'єднаних з березня 1990 року у Всеукраїнську спілку краєзнавців, проведено значну роботу з вивчення правдивої історії усіх населених пунктів, виявлення і збереження пам'яток історії та культури, вшанування пам'яті полеглих у національно-визвольних змаганнях і в роки Великої Вітчизняної війни, повернення незаслужено призабутих імен державних діячів,

майстрів культури, вчених, відновлення історичної справедливості щодо сотень тисяч громадян, які стали безневинними жертвами політичних репресій. Важко переоцінити плідну роботу краєзнавців у підготовці низки фундаментальних праць, документальних збірників, путівників, підручників і посібників, відродженні випуску журналу "Краєзнавство" та регіональних альманахів, у створенні музейних експозицій та розробці туристсько-екскурсійних маршрутів, здійснену за велінням серця, як правило на громадських засадах.

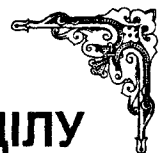
Про високий науково-пізнавальний рівень досліджень українських літописців рідного краю свідчить проведення (кожні два роки) Всеукраїнських краєзнавчих конференцій, першу з яких за часів Незалежності України було організовано 1991 року у заповідному місті Кам'янці-Подільському. Згодом такі конференції відбулися у Луцьку (1993), Черкасах (1995), Харкові (1997), а нинішньої осені ми плануємо зібрати ентузіастів краєзнавства на Дніпропетровщині - землі козацької слави. Вагомий внесок зроблено краєзнавчим активом у розробку переліку пам'яток історії та культури, що потребують першочергового відтворення. Поряд з всесвітньовідомими архітектурними пам'ятками - Успенським собором Києво-Печерської лаври та Михайлівським Золотоверхим собором у Києві це, зокрема, і Троїцька церква 1616-1859 рр. (зруйнована у 30-х роках та комплекс забудови Ринкового майдану Кам'янця-Подільського XIII-XVIII ст. (зруйнований у 50-х рр.)).

Глибоко переконаний, що у новому тисячолітті український краєзнавчий рух має велику перспективу і буде широко підтримуватися Українською державою.

*Петро Тронько,
академік НАН України,
голова правління
Всеукраїнської спілки краєзнавців*



ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ПІВДЕННО-ЗАХІДНОГО ВІДДІЛУ РОСІЙСЬКОГО ГЕОГРАФІЧНОГО ТОВАРИСТВА (1873-1876 рр.)



Помітне поживлення українського національного руху, пов'язане з діяльністю кирило-мефодіївців і громадівців 60-х рр., покликало до життя потребу наукового осмислення історичної спадщини, економічних і культурних

особливостей побуту та звичаїв її населення. Ця потреба відчувалася особливо гостро у зв'язку із входженням до складу Росії після поділів Польщі правобережних українських земель, упродовж понад століття відірваних від основ-

ного масиву української етнографічної території. Не випадково саме на 70-ті роки припадає перша спроба української інтелігенції згуртуватися навколо власного наукового осередку, головним завданням якого було, за свідченням відомого українського народознавця Ф.Вовка, "відкрито займатись науковою діяльністю про Україну і для України"¹. Н.Полонська-Василенко вважала відкриття Південно-західного відділу Російського географічного товариства "першим кроком до створення Академії Наук"².

Офіційне відкриття відділу відбулося 10 лютого 1873 р. Цій події передувала велика робота чималого колективу вчених-ентузіастів, які групувалися навколо заснованого 1834 року Київського університету. Починаючи з 30-х років вони неодноразово ставили питання про створення у Києві історичного товариства, але після тривалих зволікань власті дали дозвіл лише на утворення Тимчасової комісії для розгляду давніх актів при канцелярії Київського, Волинського і Подільського генерал-губернатора. Ця комісія, а також створена 1851 року Комісія для описання губерній Київського учбового округу ввели в обіг великий матеріал з історії заселення краю, станової організації і побуту, походження шляхетських родин, історії церкви. Але для осмислення цього матеріалу і продовження великої роботи з дослідження краю потрібен був регіональний центр, справа створення якого в Україні наражалася на безліч перешкод.

Відмовляючи українському народу у праві на існування, царський уряд з великою підозрою ставився до будь-яких спеціальних досліджень з історії України як таких, що живлять "крамолу сепаратизму". Проте суто практичні потреби управління краєм вимагали дослідження новоприєднаних областей і змушували уряд все ж фінансувати експедиції для їхнього статистично-економічного і етнографічного вивчення. Організатором таких експедицій виступило утворене 1845 року Російське географічне товариство (РГТ). З його ініціативи у 1868-1870 рр. було здійснено велику роботу щодо етнографічно-статистичного обстеження Південно-Західного краю. Специфіка цієї експедиції полягала в тому, що матеріал, який склав 7 великих томів (понад 300 друкованих аркушів), був зібраний і оброблений опальним поетом і етнографом, недавнім засланим Павлом Чубинським, якому вдалося згуртувати навколо себе чималі колектив ентузіастів української справи³. Цей колектив став ядром Південно-Західного відділу РГТ.

Питання про створення у Києві відділу РГТ порушувалося ще 1853 року, передбачалося перетворення у відділ РГТ "Комісії для опису губерній Київського учбового округу"⁴. Із докладним обґрунтуванням ідеї створення відділу РГТ у Києві виступив відомий історик і етнограф І.Новицький. Це ж питання порушував 1867 року М.Драгоманов на сторінках "СПб Ведомостей"⁵.

1872 року за справу відкриття відділу Географічного товариства у Києві всерйоз взявся П.Чубинський разом з В.Антоновичем. На відміну від більшості своїх попередників у цій справі вони бачили його не просто територіальним відділом РГТ, а українським народознавчим центром. Саме такий був у цей час настрої київської "Громади", яка на початку 70-х років, за словами І.Житецького, розпочинала "нову добу громадянського життя в Києві"⁶. В кінці 60-х років київські громадіви значно активізували народознавчі дослідження. З ініціативи М.Драгоманова вони почали реалізовувати програму видання збірників українського народного письменства. Протягом 1869-1870 рр. вийшли два томи українських казок, підготовлених І.Рудченком, тоді ж Антонович і Драгоманов почали готувати звід українських політичних пісень з історичним коментарем. Проте робота ця стримувалася відсутністю оформленого наукового осередку, який зробив би можливим дискусію і обговорення, забезпечив зв'язок українських вчених з науковим світом.

Порушивши перед Географічним товариством і місцевою адміністрацією питання про відділ РГТ у Києві, Чубинський вніс водночас пропозицію про заміну губернських статистичних комітетів окружними, що давало, на його думку, змогу розгорнути систематичні, комплексні дослідження. Повідомляючи в листі до М.Максимовича про цей свій намір і про його підтримку у відділі етнографії Географічного товариства в Петербурзі, він посилався на те, що функціонують Північно-Західний, Оренбурзький, Кавказький, Сибірський відділи товариства, а на півдні Росії, де є три університети, такого відділу немає. "Якщо я наважусь взяти на себе ініціативу у цій справі, зазначав він, - то тільки тому, що вірю в свою енергію"⁷.

Ставлення членів ради імператорського Російського географічного товариства до відкриття відділу у Києві було неоднозначним. Дехто з членів ради відверто побоювався, що його дослідження можуть вестися "лише на ґрунті етнографічних особливостей або навіть відокремленості місцевого населення, що може вести до багатьох незручностей"⁸. У чималій мірі сприяв починанню киян фактичний керівник РГТ П.Семенов, який особливо наголошував на важливості зосередити його зусилля на проблемах статистики, етнографії, історичної географії. Щодо останньої, він в листі до Галагана зауважував, що "у цьому відношенні південно-західні губернії являють собою багатий ґрунт для дослідження, і Відділ може чимало сприяти успіху історичної географії..."⁹.

Остаточна доля відділу вирішилася, коли почали виходити перші томи "Трудов" експедиції П.Чубинського. На думку М.Драгоманова, відкриття відділу стало "логічним послідком" експедиції, за матеріалами якої "можна

буде зробити собі образ українського народу". Археографічна комісія, вважав він, закладала своїми історичними працями основу "для народного напрямку українського", відділ РГТ підкріплюватиме його своїми етнографічно-статистичними працями¹⁰.

Пізніше з'ясувалося, що коло інтересів відділу виявилось значно ширшим, ніж передбачав М. Драгоманов. Хоч офіційно історичні дослідження не входили до його програми (їх, як і раніше, відносили до компетенції Археографічної комісії), завдяки участі у роботі відділу Російського географічного товариства багатьох істориків він створював наукову базу для вивчення усього спектру матеріальної і духовної культури українського народу, у тому числі й в історичній ретроспективі.

Один з найбільш серйозних і вдумливих дослідників історії Південно-Західного відділу РГТ Ф. Савченко назвав період 70-х років часом "українського науково-культурного самовизначення"¹¹. Він слушно зауважив, що на відміну від інших регіональних відділів товариства, зокрема Кавказького, він мав національне обличчя, "український характер". Офіційно відділ створювався не лише для трьох губерній Правобережжя, а для п'яти українських губерній, включаючи також Чернігівщину і Полтавщину.

У своїй промові на першому засіданні Південно-Західного відділу РГТ 13 лютого 1873 року П. Чубинський поставив його утворення в контекст оживлення економічної і інтелектуальної діяльності в суспільстві, виникнення нових наукових осередків, відкриття шкіл для народу. Зазначивши, що перед відділом стоїть завдання етнографічно-статистичного вивчення краю, він наголосив, що провадитися воно має на об'єктивному ґрунті. "Треба відмовитися від природного в житті цього краю роздратування, цілком законного там, де історія породила ненормальність життя". Насамперед перед відділом постане завдання вивчення трьох етнографічних типів - українського, польського і єврейського, і тих економічних умов, в яких їм доводиться жити"¹².

Головою Південно-Західного відділу РГТ було обрано Г. Галагана, секретарем П. Чубинського. Профіль його діяльності було визначено відповідно до порад, які давала своєму відділу Рада РГТ в особі фактичного керівника товариства П. Семенова. Останній, зокрема, наголошував на необхідності особливої уваги до умов і форм матеріального побуту народу (житло, одяг, харчування), які "обумовлюють значною мірою етнографічні особливості того чи іншого племені"¹³. Відповідно до цього профілю відділом було розроблено кілька програм опитувань - етнографічну (автори - П. Чубинський, О. Русов, Ф. Вовк, П. Житецький), програму для вивчення кустарної промисловості (Ф. Вовк), звичаєвого права (О. Кістяківський) та ін.

Невдовзі навколо відділу згуртувався весь цвіт тогочасної української інтелігенції. У списку, опублікованому Ф. Савченком у його книзі "Заборона українства 1876 р.", названо понад 200 прізвищ членів відділу, у тому числі 194 дійсних членів і 14 - "членів-соревнователів". Дійсними членами відділу були В. Антонович, М. Драгоманов, П. Житецький, М. Зібер, О. Кістяківський, О. Лазаревський, М. Лисенко, С. Подолинський, І. Рудченко, О. Русов, М. Старицький і багато інших відомих істориків, економістів, етнографів, літераторів, правознавців, митців. Своїми коштами відділу допомагали київські меценати - М. Бродський, Д. Бутурлін, В. Смирненко, брати Терещенки.

За короткий час відділу вдалося налагодити широку систему зв'язків з науковими організаціями в Росії і за її межами. За дорученням відділу О. Русов зробив поїздку по Східній Європі, ознайомившись із діяльністю слов'янських наукових товариств. Доповідаючи про результати цієї поїздки, він зазначив, що діяльності київського відділу скрізь виявився великий інтерес"¹⁴. Відділ встановив зв'язки з чеською, сербською, словацькою, словенською, лужицькою, галицькою "матицями", південно-слов'янською академією у Загребі, інститутом Оссолінських у Львові тощо. Постійні зносини велися із центральними і місцевими відділами РГТ, Вільним економічним товариством, статистичними комітетами, університетами, археографічними комісіями. Пізніше домовленість про обмін інформацією була досягнута з Паризьким антропологічним, готським, мадрридським і каїрським географічними товариствами. Останній подарував відділу цінний раритет - копію реліквії свого національного музею.

В основному за рахунок пожертв і подарунків від різних організацій і окремих осіб відділ утворив унікальну наукову бібліотеку, а також музей з географії та етнографії, що мав понад 3000 експонатів. У "Киевском телеграфе" 31 березня 1876 р. повідомлялося про план об'єднання музеїв, бібліотек і канцелярій усіх 9 наукових товариств, що існували на той час у Києві. Пропонувалося придбати будинок для бібліотек наукових товариств, передавши туди існуючу Публічну бібліотеку. Так закладався фундамент майбутніх Академії наук і Національної бібліотеки України.

Авторитет відділу зростав у міру того, як виходили томи великої праці Чубинського, що мала назву "Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край". Унікальне зібрання безлічі найрізноманітніших етнографічних, статистичних, історико-культурних матеріалів, які характеризували різні сторони буття і світосприймання українців, поляків, євреїв, що жили в Правобережній Україні, було надзвичайно високо оцінене науковою громадськістю в Росії і у світі. Географічне

товариство відзначило 1873 року Золотою медаллю "ті невсипущі труди, яким російська наука зобов'язана зібранням величезного матеріалу для вивчення побуту, народних звичаїв і народного життя Південно-Західного краю"¹⁵. Золоту медаль було присуджено Чубинському і на міжнародному конгресі в Парижі 1875 року. Через чотири роки за поданням академіка А.Веселовського він дістав Уваровську премію Російської Академії наук.

Відділ виступив з ініціативою проведення у Києві одноденного перепису населення. До розпорядчого комітету, що керував переписом, входили М.Зібер, В.Антонович, М.Драгоманов, П.Чубинський, О.Русов. Головою його був призначений Голова відділу РГТ Г.Галаган. Програма перепису була складена таким чином, що він давав уявлення не лише про кількість і склад населення, але й про заняття, засоби існування, стан освіти, охорони здоров'я тощо. Видані невдовзі відділом його матеріали становили велику книгу обсягом понад 50 др.аркушів - "Київ и его предместья". За свідченням І.Житецького, "такого другого громадськими силами, до того й науковими методами, зробленого перепису Київ вже потім ніколи не зазнав"¹⁶.

Відділ взяв активну участь у проведенні у Києві з 14 серпня до 3 вересня 1874 р. III Всеросійського археологічного з'їзду. Закриваючи з'їзд, його почесний голова граф Уваров зауважив, що своїм успіхом з'їзд завдячує насамперед київським ученим¹⁷. Дійсно, тон на конгресі задавали такі члени відділу РГТ, як В.Антонович, Ф.Вовк, Н.Дашкевич, П.Житецький. До конгресу були видані "Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей", а також перший том "Исторических песен малорусского народа" В.Антоновича і М.Драгоманова.

Основною формою роботи відділу були реферати, які читалися на його засіданнях і після відповідного доопрацювання вміщувалися у "Записках" відділу. На 28 засіданнях, що відбулися за три роки існування відділу, було прочитано 33 доповіді з найрізноманітніших питань економіки, історії, статистики, етнографії. Одне з засідань відділу присвячувалося пам'яті відомого українського вченого М.Максимовича, який помер 10 листопада 1873 р. Заслухавши промови В.Антоновича, М.Драгоманова, П.Житецького, М.Левченка, відділ ухвалив видати твори покійного і заснувати премію його імені за українознавчі наукові праці¹⁸.

Великого значення надавали члени відділу роботі по виданню серії популярних брошур для народу українською мовою. Для цієї серії Драгоманов підготував брошуру "Про українських козаків, татар та турків", яка вийшла 1876 р. Справжньою сенсацією стали зроблені зусиллями членів відділу записи українських народних дум, виконуваних кобзарем О.Вере-

саєм. Аналіз їх музичних особливостей для "Записок" відділу був зроблений М.Лисенком.

Видання відділу мали широкий міжнародний резонанс. Рецензуючи брошуру "Остап Вересай" та книжку "Чумацкие народные песни", англійський учений У.Ральстон писав на сторінках журналу "Athenaeum" (29 серпня 1874 р.): "Малоруські вчені виявляють останнім часом надзвичайну діяльність... Книги про які ми говоримо, прекрасно характеризують вчених, що завдяки своїй високій працездатності випустили їх у світ. Ніде на світі не видають тепер подібних книг краще, ніж у Росії. У цьому відношенні Росія дуже щаслива, тому що рідко в якомусь іншому місці можна знайти етнологи і міфологи таке широке поле для досліджень".

Не всі рецензії на наукову продукцію відділу були однозначно схвальними. В Росії його видання зустрічалися з упередженням, що засвідчила анонімна стаття-рецензія в журналі "Отечественные записки" (1874, №10). Значна частина статті, що мала назву "Економічні відносини Півночі і Півдня", присвячувалася аналізу матеріалів, вміщених у першому томі "Записок" відділу. У фельстонній манері автор глузував з приводу "економічної заспаності прекрасної України", а невисокий рівень її економічного розвитку пояснював тим, що малорос Грицько Позіхайленко "замріявся про Сагайдачного". Анонім вважав необ'єктивними висновки Ф.Вовка щодо високого рівня розвитку ремісництва і кустарної промисловості в Україні, звинувачував його в антиросійських випадках.

Несправедливі нападки на роботу відділу не лишалися без відповіді. Трибуною для полеміки стала газета "Киевский телеграф", яку з початку 1875 р. громадівцям вдалося взяти у свої руки, хоча й ненадовго. Бойовий, полемічний настрій газети був яскраво продемонстрований статтею-відповіддю на рецензію в "Отечественных записках". Зазначивши, що "рідко яка стаття останнім часом змусила стільки говорити про себе у нас", як ця, автор статті-відповіді у коректній формі звертає увагу на ненауковий упереджений характер звинувачень, його полемічну підоснову: "Лиш тільки малорос заговорить про своє, багато хто зразу ж бачить у його словах плеємний партикуляризм". Не пройшло повз увагу автора статті-відгуку й те, що російський автор "зовсім довільно відокремив від Малоросії Херсонщину й Новоросію, внаслідок чого висновки про торгіву діяльність малорусів зовсім повисли у повітрі"¹⁹.

Незважаючи на очевидні досягнення в діяльності відділу, П.Чубинський лишався не повністю задоволеним напрямом і формами його роботи. Замість підготовки окремих рефератів, тематика яких здебільшого визначалася особистими уподобаннями членів відділу,

він вважав необхідним створити мережу спеціальних кореспондентських пунктів в регіонах, які б регулярно збирали статистичні дані за єдиним методом і повною програмою.

Цікаві перспективи розгортання роботи відділу відкрилися із зміною його керівництва в кінці березня 1875 р. Головою товариства був обраний В. Антонович, його заступником - П. Чубинський. Те, що В. Антонович очолював Археографічну комісію, завідував кабінетом давнини при університеті, відкривало можливість тісного співробітництва комісії і відділу.

Таким чином, Південно-Західний відділ Російського географічного товариства зробив серйозну заявку на роль не лише регіонального, але й загальноукраїнського наукового центру. Проте його дні, як і газети "Киевский телеграф", були вже злічені. Стосовно газети Драгоманов писав, що "і своїм радикальством, і своїм українством, і критикою городських і краєвих справ, і просто конкуренцією "Киевлянина" вона викликала проти себе багато ворогів, котрі вхопилися за слова "український сепаратизм" як за найліпшу палку"²⁰. Другим кінцем цієї палиці вони вдарили по відділу. На сторінках "Киевлянина" відділ звинувачувався у подібності "до якогось католицького ордену", у тому, що археологічний з'їзд у Києві був скликаний з метою пропаганди українського сепаратизму, що під час перепису 1874 р. його організатори нав'язували жителям "малоросійську мову".

За словами М. Лисенка, навряд чи у старі часи офіцери на фронті навчаннях так ляляли винних у чомусь солдатів, "як розносить "Русский вестник" (одна з газет, що приєдналася до хору доносителів) пп. Костомарова, Антоновича, Драгоманова, Чубинського та ін., звинувачуючи їх у зраді російському народові і нашій вітчизні"²¹. А Південно-Західний відділ товариства "удостоївся" ярлика "українофільського кагалу, який під прапором науки провозить політичний сепаратизм"²².

Щоб остаточно знищити "зло", вороги українства скористалися з проїзду царя через Київ у вересні 1875 р. Єдиний незалежний на той час український орган "Правда" (Львів) досить точно визначив причини, що викликали Емський указ. "Цар Олександр II завітав у Київ саме під той час, коли по всій Росії гомоніли про соціалізм, про революцію, бунти і тайні заговори... Не було луччого способу, як окричати українське діло революційним комунізмом і соціалізмом, а щирих прихильників для добра народу зденуціювати революціонерами. Діло пошлося! Київські донощики наново зафарбували свою шкіру російським патріотизмом, а українська справа стала в очах правительства нарівні з революцією"²³. Звинувачення київських громадянців у тому, що вони, мовляв, "в одній кишені носять писання батька Тараса, а в другій

писання Маркса", і спричинилося до закриття відділу й газети "Киевский телеграф".

Намагаючись запобігти краху відділу, П. Чубинський виїхав до Петербурга з великою доповідною запискою і просив заступника голови і фактичного керівника РГТ П. Семенова передати її міністру внутрішніх справ О. Тимашеву²⁴. Неясно, чи був ознайомлений Тимашев із цією запискою. Але добре відомий його лист на ім'я президента РГТ великого князя Костянтина Миколайовича від 7 липня 1875 р. У ньому говорилося, що "внаслідок виявленої в останні роки на півдні Росії діяльності пропагандистів особливого гатунку, заражених т.зв. "українофільством", була скликана за повелінням царя особлива нарада, що мала розробити запобіжні заходи, щоб "зупинити у корені і покласти край дальшому розвитку шкідливої українофільської пропаганди". На журналі цієї наради Олександр II наклавав резолюцію: "Виконати, але з тим, щоб відділ Географічного товариства у Києві у нинішньому складі був закритий і щоб відкриття його знов не могло відбутися інакше, як з мого дозволу на подання міністра внутрішніх справ"²⁵.

Імператорське Географічне товариство не наважилося протестувати проти закриття свого відділу. Щоправда, Семенов, восени 1876 р., відвідавши Київ, багато разів зустрічався з Чубинським, запевняв його, що Географічне товариство і його президент обурені закриттям і мають намір подати про це доповідну записку міністру внутрішніх справ. Втім, якщо вірити чуткам, що ходили у Києві, у приватному листі на ім'я Дондукова-Корсакова він писав про "відносну некорисність" відділу, про те, що серед його членів можуть приховуватися люди, яких не розкусити, "як не розкусив геніальний Петро Мазепу"²⁶.

На офіційному рівні питання про відновлення відділу постало лише через 22 роки. У середині 1898 р. у Києві відбувся з'їзд природознавців і лікарів, який порушив питання про утворення Південного відділу РГТ, тепер уже для всієї України. У листі до П. Семенова, з яким звернувся дійсний член РГТ Л. Личков, говорилося, що учасники з'їзду дійшли висновку "що часи українофільських рухів, часи Драгоманова і Чубинського давно минули", і що їх підтримав генерал-губернатор М. Драгомиров²⁷. Але в Петербурзі, очевидно, міркували інакше. Ініціатива науковців і на цей раз не знайшла підтримки.

Таким чином, перші спроби інституалізації української науки у II половині XIX ст. закінчилися невдачею. У той час, коли ряд слов'янських народів зумів створити свої академії наук, Україна надовго була позбавлена можливості консолідувати зусилля своїх наукових кадрів. Будь-які спроби ввести краєзнавчу роботу в системне русло розглядалися як результат

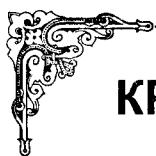
"австрійсько-польської інтриги" і "приховане посягання на державну єдність Росії".

Незважаючи на дуже короткий час свого існування, Південно-Західний відділ РГТ все ж залишив помітний слід у народознавстві і краєзнавстві. Саме завдяки зусиллям ентузіастів, які навколо нього згуртувалися, вдалося досягти істотного прориву у галузі дослідження соціального життя пореформеної України, етнічної статистики, звичаєвого права, акти-

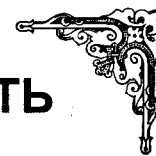
візувалися археологічні і картографічні студії. Особливо велике значення мали розроблені відділом методики ведення краєзнавчої роботи, зокрема новаторські на той час методи фронтальних обстежень, опитувань, анкетування. Відділ став консолідуючим центром української науки, зробивши помітний внесок у справу національного відродження.

Ярослава Верменич

- 1 Волков Ф. Из воспоминаний о П.П.Чубинском // Украинская жизнь.-1914.-№1.-С. 47.
- 2 Полонська-Василенко Н.Д. Українська Академія Наук. Нарис історії.-К., 1993.-С. 9.
- 3 Див.: Куницький О. Чубинська К. Перша етнографічна експедиція на Правобережну Україну//Народна творчість та етнографія.-1971.-№6.-С. 66-70.
- 4 ЦДА України.-Ф. 884, оп. 1, спр. 26.-Арк. 29 30.
- 5 Заславский Д. М.П. Драгоманов.-К., 1924.-С. 37.
- 6 Житецький І. Київська громада за 60-х років// Україна.-1928.-Кн. 1.-С. 125.
- 7 Цит. за: Чередниченко Д. Велетень української культури//Соціалістична культура.-1989.-№2.-С. 30.
- 8 Семенов П.П. История деятельности Императорского Российского географического общества.-Т. II.-СПб, 1896.-С. 484-488.
- 9 Інститут рукопису НБ України ім.В.Вернадського, III, №365.
- 10 Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці.-Т. I.-К., 1970.-С. 171.
- 11 Савченко Ф. Українське науково-культурне самовизначення 1850-1876 рр.//Україна.-1929.-Січень-лютий.-С. 15-22.
- 12 Записки Юго-Западного отдела ИРГО за 1873 г.-Т. I.-К., 1874.-С. 5-6.
- 13 Інститут рукопису ЦНБ НАН України ім.В.Вернадського, III, №365.
- 14 Див.: Пыпин А.Н. История русской этнографии.-Т. III.-Этнография малорусская.-СПб., 1891.-С. 359.
- 15 Куницький А.С. Украинский этнограф Павел Платонович Чубинский//Советская этнография.-1956.-№1.-С. 80.
- 16 Житецький І. Вказ.праця.-С. 34.
- 17 Див.: Пыпин А.Н. Вказ. праця.-Т. III.-С. 362.
- 18 Студинський К. Осип Терлецький про археологічний з'їзд в Києві//Україна.-1927.-№5.-С. 38.
- 19 Киевский телеграф.-1875.-3 січня.
- 20 Драгоманов М. Австро-руські спомини//Літературно-публіцистичні праці.-Т. II.-С. 246.
- 21 Голос.-1875.-31 марта.
- 22 Драгоманов М.П. Автобиографическая заметка // Літературно-публіцистичні праці.-Т. I.-С. 60.
- 23 Правда (Львів).-1876.-31/19 липня.
- 24 Щоденник Олександра Кістяківського//Київська старовина.-1992.-№6.-С. 31.
- 25 Берг Л.С. Всесоюзное географическое общество за сто лет.-М.-Л., 1946.-С. 160.
- 26 Архів Михайла Драгоманова.-Т. I.-Варшава.-1937.-С. 404.
- 27 Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.-С. 121-122.



КРАЄЗНАВСТВО ПОДІЛЛЯ ХІХ-ХХ СТОЛІТЬ



Краєзнавчий рух на Поділлі починає зароджуватися у середині ХІХ століття. Найбільш характерною тогочасною його ознакою був етнографо-фольклорний напрямок. Примітно, що саме в етнографічній експедиції знайомився із Поділлям великий Кобзар - Тарас Шевченко.

Тут, у Немирові, працював фольклорист Опанас Маркович, який залишив у спадок безцінний скарб - десятки тисяч записів народних пісень, легенд, прислів'їв, приказок, балад.

Чимало подільських народних пісень подав у своїх відомих випусках видатний композитор Микола Лисенко. Серед його найбільш активних кореспондентів-подолян був Сергій

Венгржиновський. Після закінчення Кам'янець-Подільської духовної семінарії він вступив до Одеського університету. Через життєві обставини його не закінчив. Працював у Бессарабії, найдовший проміжок свого життя провів у Гайсині. Звідси він адресував Миколі Лисенку багато пісень, записаних як у Бессарабії, так і на Поділлі¹. Щедру фольклорну спадщину залишив також інший вихованець Кам'янець-Подільської духовної семінарії - Каленик Шейковський. Навчавшись на першому курсі історико-філологічного факультету університету св.Володимира у Києві, Каленик Васильович підготував етнографічні та